

Néhány megjegyzés a *Sabartoi asphaloi* szintagma kérdéséhez

1. Sabartok és asphalok

1. Bevezetés. Az ún. magyar őstörténet egyik legvitatottabb és legsarkalatosabb kérdése a *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* (*sabartoi asphaloi*) mibenléte. A szintagma, amely sok fejtörést okozott és okoz a kutatóknak, a latinul *De administrando imperio* (a továbbiakban: DAI.) címen ismert műben kétszer is előfordul, amelyet Bíborbanszületett Kónstantinos bizánci császár és munkatársai állítottak össze. A műből – amelynek teljes szövege magyarul is és más nyelveken is olvasható – kiragadva csak a kérdéses részt idézem MORAVCSIK GYULA 1950-ben közzétett fordításából (DAI. 1950: 170–171) a nevek átírását kissé módosítva (MORAVCSIK fordításában: *türkök, szávartü ászfalü*): „De abban az időben nem turkoknak mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloinak nevezték” (c. 38: 9–10); A Perzsia vidékén letelepedett néprészt „a turkok régi nevéen mostanáig sabartoi asphaloinak hívják” (c. 38: 27–28). Sok kutató vette górcső alá az elnevezést¹, és ezzel kapcsolatban különböző vélemények láttak napvilágot. Az utóbbi időkben a magyar nyelvtörténet felől kiinduló megközelítés is újra felélénkült. Különösen kiemelendő BENKŐ LORÁND tanulmánya, amelyben a rejtélyes szintagma megfejtésében többek között a magyar történelmi névtan is jelentős szerepet játszik (BENKŐ 2009; l. még NÉMETH D. 2018). Előre kell bocsátanom, hogy ezzel szemben írásom jelen első része – amelynek ilyen irányú vonatkozásai aligha vannak – a kérdés megközelítésének csak első lépéséhez kíván hozzájárulni.

2. Az *asphaloi*-kérdés. Először a *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* szintagma második tagját veszem szemügyre. A 19. század végén PECZ VILMOS (1896a: 386–387) – aki a bonni kiadásban szereplő *Σαβαρτοιάσφαλοι* névalakból indult ki – ezzel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy a név mind két eleme többes nominativusi alak, az egyik egy idegen szóé, a másik az ógörög *ἀσφαλης*-nek megfelelő, a Kónstantinos korabeli *ἄσφαλος* köznyelvi melléknév. Ami a kérdéses állítólagos görög melléknévet illeti, a mondott értelmezés lett az uralkodó nézet a szakirodalomban. Mivel a görög melléknév jelentése ’erősen álló, szilárd, biztos’², enél fogva a szintagma „rendületlen, megbízható sabartoi”, illetve „rendíthetetlen

¹ TOCHTAS’JEV (2018) a DAI. idegennyelvű, vagyis nem görög lexikájáról szóló, nem régen napvilágot látott posztumusz monográfiájában néhány magyar szóval is foglalkozik, de a szintagmáinkkal nem.

² KOUTAVA-DELIVORIA (1993: 301) úgy véli, hogy az *ἄσφαλοι* szónak ebben az esetben ’az, aki nem hibázik’ (harcosként) jelentése van, ahogy az újgörögben, és ugyanakkor valószínűnek tartja, hogy a szintagmáinknak a *Μαύρα παιδιά* (’fekete fiúk’ < örm. *Sevorti*. vö. THURY 1897: 395–396; MARQUART 1903: 38–40, 497) szóhoz és az *ἄσφαλος* (’földszurok’ vö. BENKŐ 2009: 116) szóhoz van köze.

sabartoi” értelmet kapott, és az utóbbi névhez hasonló hangzású vagy alakú nevet viselő nép iránti nyomozás került a kutatás előterébe. Ennek jellegzetes példája az, hogy CZEGLÉDY KÁROLY (1959) A szavárd-kérdés Thury József előtt és után című kutatástörténeti írásában – indokoltan, a címhez hűen – nem is foglalkozik az *asphaloi*-kérdéssel. Szemléletileg ide tartozik egy újabban megjelent – A „szavart–türk dosszié” című – tanulmány is, bár az valójában a „szavart” szó mi-voltának kérdésével nem foglalkozik (B. SZABÓ – BOLLÓK 2018: 474, 1. jegyz., 517). Számos kutató az említett szilárdnak tűnő lexikai építőkőre támaszkodva – háttérbe szorítva vagy figyelmen kívül hagyva az *asphaloi*-kérdést – tovább építi saját hipotézisét (l. pl. THURY 1897: 398; FEHÉR 1921: 63–64; NÉMETH GY. 1930: 321; MACARTNEY 1930: 175; MOÓR 1943: 50; GYÖRFFY 1948: 64, 67; BERTA 1992: 8; KRISTÓ 1996: 144; ŠUŠARIN 1997: 142, 145; HARMATTA 1997: 130; RÓNA-TAS 1997: 222; BENKŐ 2009: 116–117; vö. még: PRITSAK 1976: 29–30; SZÁDECZKY-KARDOSS 1977: 280–281; LEWICKI 1978: 50; LIGETI 1986: 346–347; UHRMANN 2010: 54; ZIMONYI 2014: 120. L. még DAI. Comm. 1962: 147; DAI. 1991: 392. Az előbbi vonatkozó része MORAVCSIK munkája, az utóbbié pedig V. P. ŠUŠARINÉ).

Az sem ismeretlen azonban, hogy FIÓK KÁROLY (1896: 608–609; 1897: 614–615; 1899: 12; vö. SZABÓ 1860: 111) PECZ véleményére reagálva már régen felhívta a figyelmet arra a valószínűtlenségre, hogy a bizánci császár az *ἀσφαλιής* melléknévnek többes számban egy *ἄσφαλοι* alakját használta volna a nyelvtanilag egyedül helyes *ἀσφαλεῖς* helyett, rámutatva arra is, hogy DAI.-ban máshol valóban az *ἀσφαλεῖς* névalak fordul elő (c. 31: 37). FIÓK és PECZ között vita bontakozott ki a szaklapokban, amelyhez GYOMLAY GYULA is csatlakozott. PECZ (1896a: 389; 1896b: 806) a kérdéses elnevezést *Σάβαρτ ἢ ἄσφαλοι*-ra emendálja, amelynek jelentése szerinte „Savartok vagyis állhatatosak”. Végül azt írja, hogy „Az *ἄσφαλοι* nem jelzője, hanem helytelen információon alapuló, rossz fordítása a *Σάβαρτ*-nak” (PECZ 1898: 221). GYOMLAY (1898: 323–324) szerint a bizánci császár vagy munkatársai a szintagmát három szónak értették, azaz: *Σαβάρτ οἱ ἀσφαλοί*, jelentése „rendületlen megbízható Szavar(t)ok”. Ezek a javaslatok azonban aligha találtak elfogadásra a szakirodalomban.

DARKÓ JENŐ (1910: 63; vö. GYÓNI 1943: 113) a nyelvtani nehézségek ismeretében is csatlakozott a fentebb említett nézethez azért, hogy „a kérdéses névben világos értelmet adó görög szót nyerjünk,” és ugyanakkor jelezte, hogy a görög jelző hozzáadása a *sabartoi*-hoz nem eredhet magától a császártól, és lehetetlennek vélte, hogy a név a bizánciaktól, illetve görögül beszélő emberektől származott volna. Feltevése szerint „ez csak népetimologikus elváltozása valamely idegen szónak, mely csak formailag simult a görög fülhöz és kiejtéshez”. MORAVCSIK GYULA – különösebb részletezés nélkül – megkérdőjelezte az *ἀσφαλοι* és az *ἀσφαλεῖς* azonosságát (1958. 2: 261; 1. még DAI. 1950: 333; DAI. 1967: 333), posztumusz művében pedig megjegyzi, hogy a két alkotóelemből álló szó jelentése valószínűleg „rendíthetetlen szavárdok” (1984: 43, 19. jegyz.). Hosszú csend után a szakirodalomban újabban UNGVÁRY JENŐ (1999: 8–11) elevenítette fel FIÓK véleményét, és ebből kiindulva más megoldást javasolt, azt feltételezve, hogy egy görög melléknév hímnemű, többes számú alanyesetéről van szó.

Feltevése szerint az *asphaloi* az *autokephaloi* görög jelzőre javítandó, amelynek ’független, önálló’ jelentése van.

A leküzdhetetlennek tűnő lexikai probléma mellett még érdemes megemlíteni azt is, hogy a DAI.-ban van egy példa arra, hogy a jelző a névelő nélküli népnév előtt áll: *ἄσπροι Χρωβάτοι* (c. 30: 72–73, ’fehér horvátok’). Vö. *τῶν ἀβαπτίστων Χρωβάτων* (c. 31: 4), *τοῖς ἀβαπτίστοις Σέρβλοις* (c. 31: 6), *οἱ βαπτίσιμνοι Χρωβάτοι* (c. 31: 31) stb. Tehát inkább az **asphaloi Sabartoi*-féle sorrendiség lenne elvárható, ha az *asphaloi* valóban görög melléknév lenne (vö. GYOMLAY 1898: 317; HARMATTA 1997: 129–130; BENKŐ 2009: 102–103). Különben is furcsa jelenség, hogy egy népnevet olyan jelzővel lássanak el, amelynek jelentése ’rendíthetetlen, szilárd’. Abból, hogy az említett lexikai, szórendi és logikai vonatkozású nehézségek nem hárulnak el, okkal lehet arra következtetni, hogy az *ἄσφαλοι* alak nem a görög *ἀσφαλιής* melléknévből származik.

Természetesen vannak olyan nézetek is, amelyek az *asphaloi*-t nem a görögökből származtatják (vö. SZABÓ 1860: 109–111; GYÓNI 1943: 113; MORAVCSIK 1958. 2: 261–262). Ízelítőül csak néhány véleményre utalok különös tekintettel a szintagma utótagjára. A 19. század végén FIÓK (1896: 616; 1897: 706; 1899: 19) a következő három szó összetételét képzelte el: *Sabar-t+as+fal*, jelentése pedig ’sabirok és fálok vagy kunok’ lenne. JOSEPH MARQUART (1903: 40) klasszikus könyvében az ’unterhalb’ jelentésű arab *asfalu* szóval hozta kapcsolatba az *asphaloi*-t. DARKÓ (1910: 68) pedig a ’fekete’ jelentésű arab *asvadu* szót hozta fel. A szintagmának a magyar nyelvből való értelmezője, JUHÁSZ JENŐ (1942: 104) szerint *szávárti ezfeli*-nek olvasandó, jelentése pedig ’a szávárti (= magyar) nép déli fele, déli része’. ARNOLD TOYNBEE (1973: 422–424) úgy foglalt állást, hogy az *asphaloi* nem a *sabartoi*-nak a jelzője, hanem egy különálló etnikumot jelöl, és benne felfedezni vélt a két etnikum nevéhez hasonló hangzású (különböző forrásokban előforduló) népnevet (*Saparda* és *Spalei*). Végkövetkeztetése szerint a szintagma nem vonatkoztatható a magyarokra. Körülbelül vele egy időben TUOMO PEKKANEN (1973: 40–43, 60) hivatkozván a korábbi szakirodalomban hangot kapott hasonló nézetekre, az *asphaloi*-t – amelyet iráni népnek vélt – a *Spali* névvel azonosította. Újabb időkben is vannak különféle hipotézisek. GEORGE L. BATA (1996: 183, 187) szerint a kérdéses görög elnevezés egy arab *suwarāt aš-šaqaḷiba* kifejezés görögösítése, jelentése pedig ’a bulgárok lovasága’ lenne. VÉKONY GÁBOR (2002: 182) jegyzetapparátussal el nem látott írásában úgy véli, hogy a *sabartoi asphaloi*-nak a ’tarka lovú lovasok’ jelentése van. E nézethez azon feltevésből jutott, miszerint egyrészt a *sabartoi* „lovast, illetőleg itt valamelyik észak iráni nyelv többes számban lovasokat jelent”, másrészt az iráni nyelvekben „az *aszf-al(a)* ’tarka ló’, illetve jelzőként ’tarka lovú’” jelentéssel bír. NAGY KORNÉL (2005: 238–239) felhossa az örmény *Seawardik Aspatealk* kifejezést mondván, hogy ennek görögösített alakja lenne a *sabartoi asphaloi*. Csak kuriózumként utalnék még a BUBENOK és BUŠAKOV szerzőpáros (2013: 67) véleményére, miszerint a *sabartoi* a magyar *szavatartó* szóval hozható kapcsolatba, amelynek görög fordítása *asphaloi* lenne. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2015: 80–83) – aki vaskos könyvében áttekinti a kérdéstről a szakirodalomban hangot kapott különböző nézeteket – úgy véli, hogy idegen népek adta elnevezésről van szó,

amely nem sokat segít a magyar törzsszövetség politikai történetének rekonstruálásában, így tovább nem boncolgatja a kérdést (l. még DAI. 1991: 392, 4. jegyz.; illetve ALEKSANDER PARON [2015: 134–136, 138–140] egy, a besenyők történetéről szóló monográfiájában ismertet néhány, szintagmákkal kapcsolatos nézetet).

A legérthetlenebb jelenség számomra az, hogy az említett feltevések figyelmen kívül hagyják azt a lényeges kérdést, hogy a görög szövegkörnyezetben hogyan viszonyul egy idegen nyelvi szó (vagy idegen szavak) a szintagma elő- vagy utótagjához (vagy egymáshoz), ezen esetben a *sabartoi*-hoz, különösképpen a szóképzés és a ragozás szempontjából. Amikor ugyanis a szintagma egyik vagy mindkét elemének megfelelőjeként egy vagy több szót javasolnak, akkor a görögösítés kérdését érintetlenül hagyják. Ez nem olyan természetű probléma, amelyet arra való hivatkozással lehet megoldani, hogy egy idegen nyelvi szó „formailag simult a görög fülhöz és kiejtéshez”. Ezt a kérdést DARKÓ (1910: 68) sem hagyta érintetlenül, amikor szintagmánkat az arab *Szāvardi aszvadu* frázissal hozta kapcsolatba, és a következő magyarázatot fűzte hozzá: „[az előtagot,] mely az arabban hímnemű egyes számú nominativus, a görög ember rögtön hímnemű többes számú nominativusnak érezte (Σαβάρτοι), s ennek mintájára az utána következő s önálló szónak hallott *aszvadu*-t is kijavította **aszvadi*-ra, illetve népetimológiával *aszfali* (ἄσφαλοι)-ra”. A görögösítés kérdésére azonban csupán részben vonatkoztatható e magyarázat, hiszen ennek második részében a ’fekete’ jelentésű arab *aszvadu* szót nem görögösíti, hanem ezt az általa görög melléknévnek tartott *asphaloi* szóval összemossa, illetve helyettesíti. Ha jelző és jelzett szó (vagy fordítva) szerkezetéről van szó, a görögben – akár más hasonló nyelvtannal rendelkező nyelvekben is – általános eljárás-e az, hogy egy idegen melléknév (még jövevényszóvá válása előtt) görögösítő végződést kap, és görög nyelvtani szabályok szerint ragozódik? Ha idegen hely-, személy-, méltóság- és egyéb nevekről van szó, ezeket gyakran görögösítő végződéssel látják el. Vannak viszont olyan idegen nyelvi szavak, amelyeknek hangzása annyira idegen, hogy görögösítő végződéssel nem is látják el. Előfordul olyan eset is, hogy egy görög író egy idegen szó alakján a görögösítő végződés hozzátoldásával nem akar torzítást okozni, és eláll ettől az eljárástól (GYÓNI 1943: 188–189).

A Bíborbanszületett császár (és munkatársai³) a kazárok erődjéről, *Sarkel*-ről szólva megemlíti, hogy ez „annyit jelent náluk, mint ’fehér ház’” (DAI. c. 42: 24), továbbá a *Belochrovatoi* elnevezést is úgy magyarázza, hogy „azaz fehér horvátok” (DAI. c. 30: 72–73), sőt azt is írja, hogy „a ’horvátok’ a szlávok nyelvén annyit jelent, mint ’sok földet birtokolók’” (DAI. c. 30: 6–8). Ezzel szemben a *Sabartoi asphaloi*-val kapcsolatban „valamilyen okból” nem tudott hasonlóképpen eljárni, szómagyarázat nélkül hagyva. Szintagmánk két olyan elemből áll, amelyek a görögösítő végződéssel – többes számú hímnemű nominativusi végződéssel – rendelkeznek, és közvetlenül egymás mellett állnak névelő és kötőszó nélkül. Tisztázandó problémaként jelentkezik, hogy hogyan viszonyul egymás-

³ A DAI. bonyolult keletkezéstörténeti problematikájára a magyarokról szóló fejezetek vonatkozásában lásd pl. KAPITÁNYFY 1997/2017: 464–472, <http://mbt.eotvos.elte.hu/wp-content/uploads/2019/04/Kapitanffy.pdf>. (A szerk.)

hoz az előtag és az utótag. Bármilyen vonzónak tűnő etimológiát is javasolnak a kérdéses szintagmára, meglátásom szerint akkor is áthidalhatatlan akadályként jelentkezik ez a probléma, és joggal vetődik fel a kérdés, hogy valójában milyen szerepe, funkciója és jelentése van a görögösített végződéssel ellátott kérdéses szónak az adott szövegekörnyezetben.

3. A *hun* név a népnevekben. Mielőtt a *sabartoi asphaloi* szintagma kérdését tovább tárgyalnánk, ki kell térnünk a más népekre vonatkozó forrásadatokra is, amelyek tanulságosak lehetnek témánk szempontjából. MORAVCSIK (1934: 245; 1. még MÉSZÁROS 2016: 287–288) már régen megjegyezte, hogy „[G]yakran megfigyelhető jelenség, hogy a bizánciak a korukban feltűnő népek tényleges neve mellett vagy ahelyett egy másik ókori nép nevét használják s az illető népet egy, az antikvitásból ismert néppel azonosítják. Az azonosítás rendszeren a földrajzi helyzet azonosságán alapszik, de lehetnek más okai is, így pl. szerepet játszik az ethnográfiai sajátosságok egyezése és ritkábban a nevek hasonlósága is”. A bizantinológus így folytatja tovább sorait: „Sokszor csak egy »vagy« vagy »azaz« kapcsolja össze az archaizáló és tényleges népnevet, gyakran pedig a tényleges név el is marad s az író minden magyarázat nélkül csak az archaizáló nevet használja, kivált, ha annak jelentése korábban általánosan ismert.” MORAVCSIK itt bizonyára nem azokra az esetekre gondolt, ahol a két népnév külön-külön görög végződéssel ellátva közvetlenül – kötőszó nélkül – áll egymás mellett, bár kétségtelen, hogy ezt a jelenséget is kitűnően ismerte.⁴ Ez utóbbi jelenség nem megy ritkaságszámba a bizánci forrásokban, holott nem minden esetben világos, hogy a két elem történeti vonatkozásokban miképpen viszonyul egymáshoz. MORAVCSIK (1958. 2: 25–26, 218, 233–236, 278, 322) hasznos kézikönyvéből nem nehéz kikeresni néhány olyan esetet, amelyekben egy nép- vagy törzsnév közvetlenül egymás mellett áll, lásd: az *Oὔννοι* címszónál 7. jelentéseként akazirok (5. század): *Ἀκαίριοις Οὔννοις*; a 11. jelentéseként kutrigurok (6. század): *Κουτρίγουροι Οὔννοι* (vö. *τῶν Κουτρίγουρων λεγομένων Οὔννων*); 8. jelentéseként szabirok (6. század): *Οὔννοι Σάβειροι, Σαβείρων Οὔννων*; a 12. jelentéseként bulgárok (7–10. század): *τοὺς Οὔννουσ Βουλγάρους* (vö. *Οὔννων ἦτοι Βουλγάρων*); a 18. jelentéseként szeldzsukok (11–15. század): *Οὔννοι Νεφθαλίται* (vö. *τῶν Νεφθαλιτῶν Οὔννων ἦτοι τῶν Τούρκων*); a *Σκλάβοι* címszónál 3. jelentéseként bulgárok (11. század): *Σκλάβων Βουλγάρων*; a *Τούρκοι* címszónál 4. jelentéseként vardarioták (11–14. század): *Βαρδαριωτῶν Τούρκων* (vö. *Βαρδαριωτῶν ἦτοι Τούρκων*) stb.

Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a bizánci forrásokban a különböző időkben a *szkíta* elnevezést alkalmazták különféle nomád népekre (hunok, türkök, bulgárok, kazárok, magyarok, besenyők, uzok, kománok stb.), a 6. században a *hun*

⁴ Későbbi munkájában a következőképpen nyilatkozik: „In einzelnen Fällen wird dem archaisierenden Namen auch der ursprüngliche Name – mit oder ohne *καί* – beigegeben und das betreffende Volk mit den beiden Namen benannt. Es kommen auch zusammengesetzte archaisierende Namen vor, wie z. B. *Παιονοδακία*, ja sogar solche, die aus der Zusammensetzung des archaisierenden Namens mit dem wirklichen Volksnamen entstanden sind, wie z. B. *Σκυθοβούλγαροι, Τουρκοπέρσαι* usw.” MORAVCSIK 1958. 2: 14–15.

elnevezés is kezdett általános használatúvá válni, betöltve a *szkíta* név funkcióját, a 9. században pedig a *turk* név is megjelent hasonló funkcióban a bizánci forrásokban. Nagy vonalakban elmondható, hogy kiváltképpen e három népnév (*Σκύθαι*, *Οὔννοι*, *Τούρκοι*) gyakran szinonimákként és általánosító elnevezéseként alkalmazták a Bizánci birodalomtól északra fekvő területeken megjelenő és kevésbé ismert nomádokra (SHUKUROV 2016: 30–33; MORAVCSIK 1958. 2: 13–17).

Az alábbiakban néhány, két alkotóelemből álló összetett elnevezéshez tennek megjegyzéseket. A fentebb idézett példákból az is látható, hogy több olyan elnevezés van, amelyeknek egyik alkotóeleme a jól ismert archaizáló népnév. Például a *τοῖς Ἀκατίροις Οὔννοις* elnevezésre hivatkozhatnánk, amelyet nem idéz MORAVCSIK (1958. 2: 64) az *Ἀκάτιροι* címszónál. Priskos korai bizánci történetíró – aki az 5. század közepén Attila hun király udvarában tartózkodott – az ismert népmozgás leírása során ezt az elnevezést említi művében, másutt azonban gyakran csupán az *akatirok*-at említi, anélkül, hogy hozzátoldotta volna az *unn* ('hun') népnév (BLOCKLEY 1983: 344–345; GIBI. 1: 112–113, 124–125). Az, hogy az *akati* név az *unn* névvel társult, ebben az esetben nem azt jelentheti, hogy az utóbbinak archaizáló funkciója lett volna, hiszen a hunok is az eseménynek korabeli szereplői voltak (vö. KALDELLIS 2013: 111–112). Gondot okoz az a kérdés, hogy az elnevezést hogyan kell tolmácsolni (vö. „den hunnischen Akaziren”: DIETERICH 1912. 2: 2; „хуните акацири”: GIBI. I: 125; „Akatirian Huns”: BLOCKLEY 1983: 345; „az akatiri hunok”: Priskos 50). Mellesleg megemlítendő, hogy éppen a VII. Kónstantinos császár által kezdeményezett kivonatolómunkának köszönhetően maradhattak fenn Priskos töredékei. Arról, hogy a császári udvar írástudói az említett elnevezés alatt mit értettek, és mit kell értenünk, és hogy milyen viszony van a két nép között, majd a későbbiekben lesz szó.

Prokopios bizánci történetíró *De bellis* (a *DAI*-hoz hasonlóan latin nyelvű) címen ismert művében előfordul a *Κουτρίγουροι Οὔννοι* elnevezés („the Cutrigur Huns”: Procopius 5: 94–95. [VIII, V, 23]; „хуните кутригури”: GIBI. II: 141), amely névelővel nincs ellátva. Hogy Prokopios mit értett ezen az elnevezésen, az a következő – a művében később használt – frázisából kiderül: *Οὔννων τῶν Κουτρίγουρων καλουμένων* („*kutrigurok*nak nevezett *unnok*”: Procopius 5: 340–341. [VIII, XXVII, 10]; GIBI. II: 148). Agathias bizánci történetíró, aki Prokopios munkáját folytatta, a korabeli 6. századi események kapcsán szintén a *τῶν Κουτρίγουρων Οὔννων*-ról (Agathias 1. 177: 23–24. [V, 11, 6]; vö. „the Cotrigurs (sic!)”: Agathias 2: 146; „гуннов, называемых котригурами”: Agafij 148; „котригурите хуни”: GIBI. 2: 186) szól, valamint a *τούτους Οὔννουσ καὶ Κουτρίγουρους* (Agathias 1. 185: 3–4. [V, 17, 1]) kifejezést is használja. Ezen bizánci írónál az *Οὔννοι Σάβειροι* szókapcsolat is felbukkan (Agathias 1. 139: 14. [IV, 13, 7]; „Sabir Huns”: Agathias 2: 115; „[из] гуннов савиров”: Agafij 116; „хуни савири”: GIBI. 2: 184), amelynek jelentése az ő maga használta „*sabeir*-oknak hívott *unn-ok*” (*Οὔννων ... τῶν Σαβείρων ονομαζομένων*: Agathias 1. 106: 10. [III, 17, 5]; Agathias 2: 87; Agafij 88; GIBI. 2: 183) kifejezésből tűnik ki (vö. még például Prokopiosnál *Οὔννων τῶν Σαβείρων* stb., Theophanésnál *Οὔννοι οὐ λεγόμενοι Σαβήρ*; I. MORAVCSIK 1958. 2: 233).

Ezzel szemben van olyan példa is, hogy az elnevezés mind a két eleme kétséget kizáróan archaizáló népnévből áll. A τῶν Σκυθῶν Οὐννων szókapcsolat – amelyet nem említettem a fenti példák között – egy ismeretlen bizánci szerző versében bukkan fel a VII. Konstantinos korabeli Bizánci birodalmat fenyegető támadók nevéként. Ugyanott néhány sorral alább pedig csak a szkítákról történik említés (GIBI. 5: 306–307; OLAJOS 2014: 46). GYÓNI MÁTYÁS (1938: 36) röviden írja, hogy ez a költő „szkytha-húnok”-nak nevezi a magyarokat, tehát az elnevezés mögött a kutató egy etnikumot látott. Ezzel szemben MORAVCSIK szerint az elnevezés valószínűleg a magyarokat és a bulgárokat jelöli (1958. 1: 231), közelebről a *skythai* alatt a bulgárok, a *hunnoi* alatt pedig a magyarok értendők (1958. 2: 235, 280; vö. DIMITROV 1998: 76). GENOVEVA CANKOVA-PETKOVA – aki elvetette azt a nézetet, miszerint a kérdéses két népnév két etnikumra értendő – „скитите-хуни” bolgár fordítást adva azt gondolta, hogy csak egy népről (a bulgárokról) van szó, és rámutatott arra a körülményre, hogy a szövegben nemcsak a szkíta-hunokról, hanem később csupán a szkítákról is történik említés, és a kérdéses kifejezésből hiányzik a kapcsoló kötőszó vagy a vessző (GIBI. 5: 306, 5. jegyz., CANKOVA-PETKOVA munkája). Az újabb kutatás ezt a véleményt megerősítette abban a tekintetben, hogy egy etnikumról van szó, és a szóban forgó népet pedig a magyarokkal azonosította, és pedig a hadieseményt a 940-es évek közepére helyezve (BALOGH 2007–2008: 25; 2011: 66). Ha a „szkíta hunok” vagy kötőjeles „szkíta-hunok” kifejezés (GYÓNI 1938: 36; BALOGH 2007–2008: 17. [Scythian-Huns], 2011: 52; OLAJOS 2014: 48) alatt a hunokhoz valaha tartozott szkítákat, vagy a hunokhoz hasonló életmódot folytató szkítákat kívánnánk sejtetni (vö. τοῖς Ἀκαίροις Οὐννοις), ez így rendben lenne. Ez az értelmezés azonban nem felel meg a történeti tényeknek, hiszen köztudott, hogy a szkíták megjelenése megelőzi a hunokét. Talán itt inkább arról lehet szó, hogy a bizánci szerző nem tartotta fontosnak, vagy nem tudott beilleszteni egy konkrét tényleges népvévet saját költeményébe, és megelégedett azzal, hogy a két régóta ismert ókori népvévet önkényesen összekapcsolva együttesen szerepeltesse (l. még alább). Ez inkább kivételes esetnek látszik. (Most lényegtelen ugyan, de fontolóra veendő egyébként, hogy a támadók nem feltétlenül egyetlen etnikumból tevődnek össze.)

Tanulságos továbbá az Οὐννοι Νεφθαλιται szókapcsolat is, amely Michaél Attaleiatés 11. századi történetíró egyik művében fordul elő, ahol a későbbiekben a τῶν Νεφθαλιτῶν Οὐννων, ἤτοι τῶν Τούρκων passzus is szerepel. A spanyol, valamint az angol fordító mind a két frázist hasonlóképpen tolmácsolta: „los hunos heftalies”, „(de) los hunos heftalies, es decir, (de) los turcos” (Ataliates 33, 59); „the Nephthalite Huns”, „the Nephthalite Huns that is to say the Turks” (Attaleiates 77, 143). Nem tettek különbséget ugyanis a tekintetben, hogy az *unn*-ok név az elnevezés elő- vagy utótagjaként szerepel-e. Mindenesetre nem kétséges, hogy egyetlen etnikumról van szó. MORAVCSIK az elnevezést a szeldzsukokra vonatkoztatta, akiket egyébként a bizánci történetíró másutt többször egyszerűen hunoknak és perzsáknak is nevez (MORAVCSIK 1958. 2: 235–236; SHUKUROV 2016: 37–38). Itt is a *nephthalita* név az archaizáló hun névvel társult, holott a heftaliták a 7. századra már eltűntek a történelem színpadáról, így az elnevezést alkotó mindkét elem anakronisztikus jellegű. Ha nincs szó irodalmi kölcsönzésről, nincs kizárva,

hogy a *nepthalita* név feltüntetésének földrajzi tartalmú üzenete is van, hiszen a szeldzsukok meghódították a Perzsia és a Kaukázus között lévő területeket, ahol a heftaliták valaha laktak (vö. DARKÓ 1910: 46–47; KALDELLIS 2013: 114).

Általában megfigyelhető a fentebb említett példák alapján, hogy a két elem közül az egyik ismert archaizáló név (*szkíta, hun, turk* stb.), függetlenül a sorrendiségüktől. Az, hogy néha a két név közé *ἦτοι*-t tesznek, arra vall, hogy a két nép egymáshoz való viszonyát ebben az értelemben, tehát 'vagyis, azaz' értelmében lehet érteni, bár az *ἦτοι* néha a *καὶ* ('és') jelentésben is használatos. MORAVCSIK (1958. 2: 322) a *Τούρκοι* elnevezés negyedik jelentéseként ekként ír: „sog. 'Vardarioten' (= die an dem Fluß Vardar ansässig gewordenen Türken) (XI.–XIV. Jh.)” utalva a rájuk vonatkozó szöveghelyekre. Közülük a bizánci püspökségi jegyzékekben – amelyeket a 7. századtól kezdve különböző időkben állítottak össze – háromszor szerepelnek a *turk*-okkal együtt a *vardariótá*-k. Ezek püspöksége egyházigazgatásilag Thessaloniké alá tartozott. A bejegyzések pontos datálása nehézségekkel jár: a 7. notitiában, valamint a 13. notitiához tartozó 2. kiegészítésben: *Βαρδαριστῶν ἦτοι Τούρκων* (Notitiae: 279, notitia 7: 308; 371, notitia 13: 832; l. még GIBI. 7: 107); a 10. notitiában: *Βαρδαριστῶν Τούρκων* (Notitiae: 317, notitia 10: 228). A *Βαρδαριστῶν ἦτοι Τούρκων* szókapcsolat azt sugallja, hogy a *Βαρδαριστῶν Τούρκων* is hasonlóképpen értelmezendő. A *turk* név itt bizonyára vagy csak archaizáló funkcióval rendelkezik, vagy inkább etnikai gyűjtőnévül szolgált.⁵

4. Az „unnogur-bulgarok”. Külön szót kell ejtenem egy figyelemre méltó elnevezésről, amelyet nem szerepeltettem a fentebbi példák között. MORAVCSIK 1930-ban nemzetközileg is nagy hatású tanulmányában felhívja a figyelmet egy alig ismert forrásadra, amely Agathón konstantinápolyi diakónus művében található. Agathón, aki a dunai bulgár állam megalakulása idején élt, a 712/713-as év eseményei kapcsán említést tesz az unnogur-bulgarok Thrákiába való betöréséről. Az *unnogur-bulgar*-ok néven említett népcsoport a görög szövegben a következő alakban jelenik meg: *τῶν Οὐννογοῦρων Βουλγάρων* (Agathon 900: 8; GIBI. 3: 183). MORAVCSIK (1930: 16), aki más idevágó forrásokat is tüzetes vizsgálat alá vett, a kérdéses elnevezést „unogur-bolgárok”-nak fordítván úgy véli, hogy ez az adat összekapcsolja az onogurok történetét a dunai bolgárok történetével, és rávilágít az utóbbiak eredetére. Hangsúlyozandó, hogy itt se az *unnogur* se a *bulgar* nem tartozik az ismert archaizáló népnevek közé, sőt ez a kettő egybe van kapcsolva.

⁵ Olyan nézet is felmerült a szakirodalomban, miszerint a „vardarióta türkök” a 10. században a Vardar vidékére költözött magyarok leszármazottai voltak (GYÖRFFY 1958: 88; KRISTÓ 1996: 146; vö. MORAVCSIK 1958. 1: 86; GÖCKENJAN 1973: 440). A rájuk vonatkozó bizánci adatok nem kerültek MORAVCSIK Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai című művébe, és az ennek kiegészítéseként készült kötetébe sem (OLAJOS 2014). GÖCKENJAN (1973: 428–432) hasznos áttekintést ad a vardariotákról szóló korábbi szakirodalomról. Mellesleg megjegyzendő, hogy az idegen népnevek görögösítő végződését (nom. plur.) néha az *-ῖται* hozzáadásával oldják meg: *Πατρίνακῖται* (*Πατρίνακοί*), *Εφθαλίται*. MORAVCSIK 1958. 2: 39, 247, 127). Bizonyára ebbe a kategóriába tartozik a *Βαρδαριῶται* (< *Βαρδάριος*) elnevezés is, amelynek *ται*-je így nem tartozik az etnonima eredeti formájához.

Ezzel kapcsolatban megemlítendő még egy jól ismert szöveghely, amely szintén egy bolgár vonatkozású híradásban található. Theophanés Homologétés krónikájában, miután megemlíti, hogy a bulgarok megrohanták Thrákiát, elmondja, hogy szólni kell „az unnogundur-bulgarok és a kotragok” (*τῶν Οὐννογουνδοῦρων Βουλγάρων καὶ Κοτράγων*) régi történetéről (GIBI. 3: 261; ČIČUROV 1980: 36). A szöveghelynek (az egyik kéziratban az *Ὀνογουνδοῦρων* névforma szerepel: MORAVCSIK 1958. 2: 218; GIBI. 3: 261; ČIČUROV 1980: 38, 107, 249. jegyz.) több fordítása is napvilágot látott: „az unnogundur-bolgárok és a kotragok” (MORAVCSIK 1930: 21), „der Onogundur-Bulgaren und Kotragen” (plur. gen., LAUTERBACH 1967: 555; ZIEMANN 2007: 75–76), „the Ounnogoundour Bulgars and Kotragoi” (Theophanes: 497), „уногундурите-българи и котраги” (GIBI. 3: 261, SANKOVA-PETKOVA fordítása, amelyet ANGELOV [1981: 177] is követ); „уногундуrow, болгар и котрагов (gen. plur.)”. Ez utóbbi ČIČUROV fordítása (1980, 60; vö. még uo. 107–108, 246. jegyz.), amelyet SEMĚNOV [2013: 46] is követ). Bizonyos, hogy az utolsó fordítás nem megfelelő, hiszen az *unnogundur* és a *bulgar* neveket vesszővel választja el mintha két teljesen különálló népcsoporttal lenne dolgunk (vö. LAUTERBACH 1967: 546–547). Általában elfogadottnak tekinthető, hogy a *τῶν Οὐννογουνδοῦρων Βουλγάρων* frázis előtagjának jelzői szerepet tulajdonítanak.

A fentebb említett *τῶν Οὐννογούρων Βουλγάρων* szintagma is bizonyára Theophanés híradása fényében értelmezendő, amennyiben az unnogundurok az unnogurokkal (ill. onogurokkal) azonosak (MORAVCSIK 1930: 21; BOBA 1983: 73; GOLDEN 2000: 287; ŽEKOV 2007: 222; vö. ČIČUROV 1980: 108, 246. jegyz.). Ha nem azonosak (ANGELOV 1981: 177; VÉKONY 1981: 72; SIMEONOV 2008: 86–87; SEMĚNOV 2013: 51; vö. BEŠEVLIJEV 1970: 157, 1981: 148, 14. jegyz., 302–303, 2008: 237), annyi akkor is kézenfekvő, hogy a két népet, illetve népnevet (*unnogundur* és/vagy *unnogur*, valamint *bulgar*) valamilyen – közelebből ismeretlen – történeti szálak fűzték össze, amelynek mikéntjéről különböző nézetek fogalmazódtak meg a szakirodalomban (vö. ZIEMANN 2007: 76–77; DIMITROV 2011: 90, 69. jegyz., 96, 91. jegyz.; BOŽILOV 2017: 145, 149, 190). A kérdést még bonyolultabbá teszi éppen Bíborbanszületett Kónstantinos császár egy másik művében (De thematibus) található azon híradás, miszerint a bulgarok Kónstantinos Pógónatos császár uralkodásának vége felé keltek át a Dunán, „amikor a nevük is ismeretessé lett, mert előbb *onogundurok*-nak (*Ὀνογουνδοῦρους*) nevezték őket” (MORAVCSIK fordítása, 1930: 21; vö. GIBI. 5: 193). Ebben vajon nem tükröződik-e az, hogy a Theophanés említette *τῶν Οὐννογουνδοῦρων Βουλγάρων* frázist (az egyik kéziratban: *Ὀνογουνδοῦρων Βουλγάρων*) a Bíborbanszületett – feltehetőleg – a következőképpen értelmezte: „az *onogundur*-oknak nevezett *bulgar*-ok”, vagy „a *bulgar*-ok, akiket *onogundur*-oknak neveztek”?

Ezek után meg kell említeni egy, a szintagmánk kérdése szempontjából figyelmet érdemlő rövid írást, amelyet VESELIN BEŠEVLIJEV tett közzé 1970-ben. A tudós megjegyzi, hogy a klasszikus görög íróknál egy törzsnek egy néphez való tartozását gyakran úgy fejezték ki, hogy a törzs nevét a nép nevével azonos raggal látták el, és névelővel kapcsolták a népnévhez. Több példával illusztrálva, illetve a példákat csoportosítva rámutatott arra, hogy a bizánciaknál is megfigyel-

hető hasonló jelenség. BEŠEVĹIEV csoportosítását csupán egy-egy konkrét példával szemléltetve idézem. 1. Elöl áll a népnév, azután a törzsnév következik: a) participium nélkül: *Οὐννων τῶν Οὐπιγούρων*, b) participiummal: *Οὐννοι...οἱ Σάβειροι καλούμενοι*. 2. Elöl a törzsnév áll, azután következik a népnév: a) participium nélkül: *τοῖς Ἀκατίροις Οὐννοις*, b) participiummal: *τῶν Κοτριγούρων λεγομένων Οὐννων*. A filológus azt is hozzáteszi, hogy a bizánci íróknál a törzsnév néha névelő nélkül szerepel: *Κουτρίγουροι Οὐννοι*. Az utóbbi típusal kapcsolatban BEŠEVĹIEV – aki a bizánci írók nyelvezetéhez is fűz megjegyzéseket – még az *Οὐννοι Σάβειροι* szintagmát is említi, és arra gondol, hogy ezen elnevezés a haplológia miatt kelt életre az *Οὐννοι οἱ Σάβειροι* helyett. Véleménye szerint a *τῶν Οὐννογονδούρων Βουλγάρων* kifejezés is az ógörög kifejezési módra mutat, és azt jelzi, hogy az unnogundurok a bulgarok egy törzse volt (BEŠEVĹIEV 1970: 153–155).

A fenti 2. a) típusú példák között, amelyeket BEŠEVĹIEV felhozott, a *τοῖς Ἀκατίροις Οὐννοις* mellett a következők szerepelnek: *ὁ τῶν Κοτριγούρων Οὐννων ἡγεμών*, *ἐκ τῶν Σαβείρων Οὐννων*, *τῶν Νεφθαλιτῶν Οὐννων* stb. Az ilyen szerkezetű elnevezések előtagja tehát szerinte mind az utótagnak, vagyis a hunoknak egy törzseként értendő. Kétséges, hogy az efféle séma (törzs és nép szembeállítás) mindig érvényesülhet-e más, hasonló szerkezetű elnevezéseknél is, hiszen a fentebb említett *τῶν Σκυθῶν Οὐννων* esetében ilyesmi bizton nem állítható. Érdekes a *τῶν... Σκλάβων Βουλγάρων* frázis is. Ez II. Rómanos császárnak a Kolobu-monostor számára kibocsátott chrysobullájában (959/960) fordul elő, amelyet León császári nótárius egy, a 11. századból való iratában idéz („les *Sklaboi Boulgaroi*”: Actes 14–15; „славяни-българи”: GIBI. 6: 38, 11. jegyz.; l. még MORAVCSIK 1958. 2: 278). Itt sem bizonyul helytállónak az az értelmezés, miszerint a *bulgar*-oknak egy törzse lettek volna a *sklab*-ok, azaz a szlávok. Annyi valószínű, hogy a többi szlávtól való megkülönböztetésül szolgált a *bulgar* név („les Slaves bulgares” – DUJČEV 1958: 303–304; „български славяни“ BEŠEVĹIEV 2008: 69–70), amelynek használata a bulgároknak a 11–12. századtól kezdte kiszorítani a szláv nevet (ANGELOV 1981: 348).

A kettős elemű elnevezéseknél az előtag és az utótag sorrendisége nem mutat mindig egyértelműen a két etnikum közti történeti kapcsolatok mikéntjére, bár elvileg a névelő helye jelöli, hogy melyik tag látja el a jelző szerepét. Ez különösen igaz lehet az névelővel el nem látott szerkezetű elnevezésekre, ha nem ismerjük a történeti hátteret. A *τῶν Νεφθαλιτῶν Οὐννων* szókapcsolat, amelyet BEŠEVĹIEV Theophanés krónikájából idéz (MORAVCSIK 1958. 2: 233; „the Nephthalite Huns”: Theophanes 188, 190), Michaél Attaleiatés művében is felbukkan, ahol – amint láttuk – még az *Οὐννοι Νεφθαλιται* frázis is szerepel. A fentebb említett *Οὐννοι Σάβειροι* frázis sincs névelővel ellátva, így ha csak magára a névalakra támaszkodnánk – történeti ismereteinket figyelmen kívül hagyva –, a „*unn*-oknak nevezett *sabeir*-ok”-ként, vagy „az *unn*-ok a *sabeir*-ok egy törzse”-ként is lehetne értelmezni. Ezekben az esetekben tehát lényegtelen, hogy a hun (*unn*) nevet a két elemből álló elnevezésekben elő- vagy utótagként használják-e (vö. *Κουτρίγουροι Οὐννοι* ~ *Οὐννοι Σάβειροι*, *Οὐννοι Νεφθαλιται*). Mindenesetre valószínűnek tűnik, hogy az ilyen elnevezésekben a hunokkal együtt említett népeknek vagy törzseknek a velük való hajdani szoros kapcsolatai tükröződhetnek még nem sokkal a hun birodalom bukása után is.

Ha a Theophanés említette τῶν Οὐννογουνδοῦρων Βουλγάρων elnevezés akként értelmezendő, hogy az unnogundurok a bulgarok egy törzse volt, és ehhez hasonlóan értelmezzük a τοὺς Οὐννοὺς Βουλγάρους frázist is – amelyről Niképhoros patriarcha egyik történeti munkájában említést tesz („хуно-българите”: GIBI. 3: 303, BEŠEVĽIEV fordítása; „the Bulgarian Huns”: Nikephoros 148–149. [76: 1]) –, akkor kiderül, hogy a javasolt séma (törzs és nép) nem válik be, hiszen nem igaz, hogy a hunok voltak a bulgarok egy törzse. Niképhoros – aki a τῶν λεγομένων Οὐννων καὶ Βουλγάρων („az ún. unnok és a bulgarok”) kifejezést is használja – arról szól, hogy Kubrat az *unogundur*-ok uralkodója (Nikephoros 86–87 [35: 1–2], 70–71. [22: 1–2]; GIBI. 3: 295, 294; ČIČUROV 1980: 153). BEŠEVĽIEV (1970: 155–156; 1. még Uő 2008: 224–225) – hivatkozva arra, hogy Theophanés és Niképhoros híradásai egy közös elveszett forrásra mennek vissza (vö. AFINOGENOV 2013: 5) – az értelmezési nehézségeket azzal a feltevessel próbálja áthidalni, hogy Niképhoros eredeti szövegében a kérdéses két passzus a következőképpen szerepelt: τοὺς Οὐννογουνδοῦρους Βουλγάρους, valamint τῶν λεγομένων Οὐννογουνδοῦρων Βουλγάρων.⁶ Nehéz elképzelni azonban, hogy az eredeti szövegen önkényesen névváltoztatást hajtottak volna végre, vagy kétszer ugyanolyan másolási hibát (*unogundur* → *unn*) vétettek volna. És különben is kevésbé valószínű, hogy akár Niképhoros, akár a másoló – tudva a hunok jelentőségéről a történelemben – a τοὺς Οὐννοὺς Βουλγάρους-t szerepeltette volna a helyesnek látszó *τοὺς Βουλγάρους Οὐννοὺς frázis helyett, amennyiben a kérdéses séma elfogadható lenne minden esetben. Ráadásul az említett interpretáció nincs összhangban a Bíborbanszületett császár fentebb idézett szavaival, miszerint a (dunai) bulgárokat előbb *onogundur*-oknak nevezték. Ha helytálló lenne az „unnogunduroknak nevezett bulgarok”-féle értelmezés, akkor nem a bulgaroknak, hanem az unnogunduroknak, mint újabb jövevényeknek jutott volna térhódító szerep a Balkánon a névhasználat szempontjából.⁷

Egyúttal megemlítendő a τῶν Οὐννων, ἧτοι Βουλγάρων frázis is, amely Bölcs León császár idején a Philotheos császári tiszt által készített munkában fordul elő („les Huns, c'est-à-dire des Bulgares”, OIKONOMIDÈS 1972: 162–163; vö. MORAVCSIK 1958. 2: 234). Ha a két etnonima helyét felcserélnénk, akkor értelmesebbé válna a frázis, de úgy tűnik, hogy ez a sorrend és az ezzel járó árnyalati jelentésváltozás nem zavarta a bizánci tollforgatókat (vö. még Σκόθαι ἧτοι οἱ Κόμανοι, MORAVCSIK 1958. 2: 280). Ebből következik, hogy a τοὺς Οὐννοὺς Βουλγάρους nem tekinthető hibás fogalmazásnak. És a kettős elemű elnevezéseknél az előtag és az utótag – a történeti és időrendi vonatkozásokra való tekintet nélkül – esetenként felcserélhető, ahogy a fentebb tárgyalt példák (τῶν Σκυθῶν

⁶ CYRIL MANGO szkeptikus az emendációt illetően (Nikephoros 194). IVAN BOŽILOV (2017: 144, 146, 188, 35. jegyz.), aki nem folyamosodik a szövegemendáláshoz, elfogadja Niképhoros terminológiáját.

⁷ Latin forrásokban is többször találkozunk olyan hasonló kifejezéssel, mint például: *Avari, qui dicuntur Ungari* (Annales Fuldenses ad a. 894, 896, 900); *Hunni quoque, qui et Avars appellantur* (Pauli historia Langobardorum IV. 26). Paulus Diaconus azt is írja, hogy az avarok, *qui primum Hunni, postea de regis proprii nomine Avars appellati sunt* (I. 27). Tehát szemlélete szerint azokból, akik előbb hunok voltak, avarok bukkannak elő.

Οὐννων, τῶν...Σκλάβων Βουλγάρων) is erre utalnak, ami arra vall, hogy itt egy – ugyan kettős elemű, de magában – egységet alkotó népnevekkel van dolgunk.

Ami a *τῶν Οὐννογούρων Βουλγάρων* és a *τῶν Οὐννογουνδούρων Βουλγάρων* szókapcsolatokat illeti, amelyeknél szintén elvileg az *unnogur*; illetve az *unnogundur* a *bulgar*-ok melléknéveként szerepel, egyik alkotóelem sem ismert archaizáló népnév – bár az utótag sokkal gyakrabban fordul elő a bizánci forrásokban – és értelmezésük sem zökkenőmentes. A fenti példákból ítélve valószínű, hogy a bizánciak számára nyilvánvaló volt, hogy az ilyen kettős elemű elnevezés is egyrészt két népnévből áll, másrészt pedig egy népcsoportra, az unnogurra, ill. az unnogundurra vonatkozik egy adott időszakban, és mind a kettő valamilyen módon szoros etnikai, politikai vagy egyéb kapcsolatban állt a bulgar népcsoporttal. A történészek vannak hivatva feltárni, hogy a két nép, illetve törzs milyen viszonyban állt egymással.⁸

5. A „sabartok-asphalok”. Kétség nem fér ahhoz, hogy a kettős elemű etnonimák mibenlétét egy példára alapozva nem lehet megalapítani. A fent tárgyalt kevés példa alapján nem tűnik teljesen alaptalannak – egy adott történeti kontextus figyelembevételével – az, hogy egy-egy elnevezésnek két alkotóeleme közül 1. ha mind a kettő archaizáló népnév, akkor egy etnikumra; 2. a) ha csak az egyik az, de a másik név is anakronisztikus, akkor szintén egy etnikumra; 2. b) ha csak egyik az, akkor is egy etnikumra vonatkoztatandó; 3. ha egyik sem archaizáló népnév, akkor is nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy népcsoporttal van dolgunk, de ebben a két nép szoros kapcsolata, vagy egybetartozásának előrehaladott állapota is tükröződhet.

Ezidáig azért foglalkoztam kissé hosszasan a nem igazán magyar vonatkozású problematikával, mert fejtegetésem szerint a *Σάβαρτοι Ασφαλοι* is az említett *Κουτρίγουροι Οὐννοι*-val, az *Οὐννοι Σάβειροι*-val és az *Οὐννοι Νεφθαλίται*-val azonos szerkezetű szintagma, vagyis kettős elemű elnevezéssel van dolgunk. A különbség az, hogy az előbbi szintagmáról elszigetelten csak a DAI.-ban történik említés, ezzel szemben az utóbbi három elnevezésnek elő- vagy utótagja a jól ismert *hun* népnév, illetve külön-külön is mindkét alkotóelemről több forrás ad hírt. Ennek a három elnevezésnek nyers fordítása – betartva a két elem sorrendiségét – a következő lehetne: „kutrigurok-unnok”, „unnok-sabeirok” és „unnok-nephthaliták”(esetleg kötőjel nélkül is). Ha szemrevételezzük a történeti háttért, megfelelőbb lehet az „unni kutrigurok”, „unni sabeirok”, „unni nephthaliták”-féle interpretatív jellegű fordítás. A fentebb említett *τοῖς Ακατίροις Οὐννοις* (dat.) helyes fordítása nyilvánvalóan „az akatiri unnok”, de történeti megfontolásokból „az unni akatirok”-féle fordítás is lehetséges (vö. „die hunnische Akaziren” DIETERICH fenti fordításában). Amikor azonban egyik tag sem *hun* vagy egyéb archaizáló népnév, akkor nehéz az értelmezés. A *sabartoi asphaloi*-kérdésben ezek a példák csak

⁸ Magyar szempontból elmondható, hogy az unnogundurok és onogundurok jelentős szerepe abból látszik, hogy a magyar nyelv az előbbi elnevezésből (*unnogundur*) származtatható *nándor* szót használta a bolgárookra (KIRÁLY 1977: 32–34; LIGETI 1986: 268–269; RÁCZ 2016: 65–66), és a keleti szlávok a Fekete-tenger északi partján valaha lakott unnogurok/onogurok nevéből eredeztethető névalakkal kezdték hívni az ott megjelenő, új népalakulatot, a magyart (vö. KIRÁLY 1977: 16–24).

korlátozottan szolgálhatnak analógiaként, még több hasonló példa párhuzamba állítása esetleg megkönnyíthetné az értelmezést. Az eddig előadottak fényében mégis úgy vélem, hogy a szintagmánk egyelőre a „sabartok-asphalok”-ként fordítandó. A bizánciak vélhetően azt gondolták, hogy itt két népnévről van szó eredetileg. Amennyiben az *asphaloi* nem görög melléknév, előítéletmentesen ez az egyszerű olvasat lehetne az első lépcsője a kérdéses szintagma megfejtésének.

Biztosra vehető, hogy a két elemből álló ún. népnevek valójában nem azok voltak, hanem a bizánciak által létrehozott alkalmi elnevezések, úgyszólván irodalmi műszavak, amelyek a bizánci forrásokban többször felbukkannak. A két elem között álló történeti viszony ugyanakkor külön vizsgálatot igényel, kiváltképpen akkor, amikor mind a két tag kevésbé vagy aligha ismert a történelemben. Ugyanez vonatkozik szintagmánkra is. A bizánci írástudók nyugodtabbak lettek volna, ha a *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* helyett például a **Σάβαρτοι Οὐννοι* vagy az **Οὐννοι Ἀσφαλοῖ*-féle elnevezést látták volna a rendelkezésükre álló dokumentumokban, de számukra a kérdéses elnevezésnek mindkét eleme ismeretlen volt. Ez lehetett az oka, hogy a „valamilyen okból” frázist szúrták be a szövegbe. (Megjegyzendő, hogy a DAI-ban alig észlelhetők archaizáló népnevek, vö. KALDELLIS 2013: 111). Mindezek alapján feltételezhető, hogy a bizánciak szemében két népnévnek tűnhetett a *Σάβαρτοι Ἀσφαλοῖ* is, hasonlóan a többi kettős elemű elnevezéshez. Szintagmánk leegyszerűsített értelmezése többféleképpen lehetséges, például (A = *asphal*-ok, S = *sabart*-ok): 1. az A-nak nevezett S; 2. az S az A-nak egy törzse; 3. az A, azaz az S; 4. az A és az S stb. (az A és az S sorrendje felcserélhető). Nem valószínű azonban, hogy ezt a kettős elemű elnevezést a bizánciak a **Σάβαρτοι ἦτοι Ἀσφαλοῖ* („a sabartok, azaz az asphalok”) értelmében érthették volna, tekintettel arra, hogy az elnevezésnek, amely nélküli a névelőt, egyik eleme sem ismert – archaizáló – népnév a bizánci írástudók számára. Hasonló okoknál fogva az 1. és a 2. értelmezések sem nagyon jöhetnek szóba. Következésképpen a 4. értelmezés tűnik a legvalószínűbbnek, amiből az következik, hogy a bizánci írástudók felfogása szerint a sabartok és az asphalok alkottak egy bizonyos törzsi vagy népi egységet, amelyből később a *turk* néven ismert törzsszövetség jött létre. Merész találgatásként megemlíteném, hogy a **Σάβαρτοι ἄσφαλοι ἦτοι Τοῦρκοι* parafrázisszerű sor tükröződik a DAI. kérdéses szöveghelyén, amelyet más apró információkkal is kiegészítettek.

Néha megfogalmazódik a szakirodalomban az a kritika, hogy a Bíborban-született szintagmánk kétszeri említését kétféle jelentésben fogalmazza meg, ti. egyszer az egész (turk) népet *sabartoi asphaloi*-nak nevezi, másodszer ezt csak a Perzsia vidékén letelepedett néprészre vonatkoztatja (BENKŐ 2009: 102). Ez az ellenmondásnak tűnő eljárás azonban érthető. Igaz ugyan, hogy a bizánci császár (és munkatársai) nem mindig járt el szabatosan a kronologikus vonatkozású kifejezéseknél, de igazat kell adni neki abban a tekintetben, hogy „abban az időben” a még létre se jött turk törzsszövetséget nem nevezhette *turk*-nak, csupán összetevőinek neveivel csakis a *sabartoi asphaloi*-nak. Retrospektív módon szemlélve érthetővé válik az a felfogása is, hogy az egész (turk) népet *sabartoi asphaloi*-nak nevezte, ami pontatlan s ellenmondásos, de a múltat a jelenre vetíteni nem ritka jelenség.

6. Záró gondolat. Következtetésem szerint tehát a (minuszkulával írt) *σάβαρτοι ἄσφαλοι* nem valamiféle bonyolult szerkezetű elnevezés. Két népnévből áll, amelyeket a bizánciak – valamilyen oknál fogva – saját történeti ismereteikre alapozva egybekötöttek (ami a bizánci tollforgatóknál megengedett eljárás volt), majd utólag egyetlen népalakulatra, a turkokra vonatkoztatták. Bár bizonyos, hogy a két népet, illetve törzset valamilyen történeti szálak fűzhették össze, a két név összekapcsolása vélhetőleg a bizánciak íróasztalánál került sor. A bizánci szintagma ezek szerint a turkok (magyarok) népalakulási folyamatára vethet fényt.

A szintagma korabeli görög kiejtése megközelítőleg *sāvarti āsfali* volt (GYÓNI 1943: 112). A görögösítés hatására való tekintettel természetesen nem kizárt, hogy az eredeti nevek valamilyen magánhangzóra végződtek. Számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy az eredeti nevek valójában nem voltak tényleges etnonimák, hanem a nem magyar ajkúak adta magyarázó megjegyzésekből származnak.⁹ Úgy vélem, hogy a rejtélyes két név megfejtéséhez inkább azon nyelvek figyelembevétele szükséges, amelyeket a kereskedők, feltehetően kiváltképpen a távolsági kereskedelemmel foglalkozó mohamedánok használtak. Amennyiben a szakavatottak, többek között a bizantinológusok filológiaiilag nem utasítanak el a szintagma általam javasolt interpretációját, akkor más megvilágításba lehetne helyezni e szintagmát anélkül, hogy valamilyen szövegemendáláshoz folyamodnánk. Lehetséges azonban, hogy a következtetésem nem vitte előre a kérdést, hanem oda helyezte vissza, ahol volt. A *Σάβαρτοι Ἄσφαλοι* megfelelő értelmezése nyilván csak azután lehetséges, miután sikerül megfejteni a két név mibenlétét, azzal a kikötéssel, hogy ugyanakkor illeszkedjék a történelmi valóság kereteibe is. Írásom második részében megpróbálok erre szerény kísérletet tenni.

Kulcsszók: *Sabartoi asphaloi*, De administrando imperio, etnonimák, korai magyarok.

Hivatkozott irodalom

- Actes = *Actes d'Iviron I. Des origines au milieu du XIe siècle*. Édition diplomatique par JACQUES LEFORT – NICOLAS OIKONOMIDÈS – DENISE PAPACHRYSSANTHOU avec la collaboration d'HÉLÈNE MÉTRÉVÉLI. Archives de l' Athos 14. P. Lethielleux, Paris, 1985.
- AFINOGENOV, D. J. [= АФИНОГЕНОВ, ДМИТРИЙ ЕВГЕНЬЕВИЧ] 2013. Экскурс о протоболгарах у Феофана исповедника и патриарха Никифора. Филологические замечания. *Вестник Древней Истории* 1: 4–8.

⁹ Több mint másfél évszázaddal ezelőtt SZABÓ KÁROLY (1860: 112) úgy látta, hogy a kérdéses elnevezést a kazárok ruházták a magyarokra. Újabban ismét hangot kapott az a vélemény a szakirodalomban, miszerint „a bizánciak a kazároktól ismerték meg a szavartokról és a türkökről a DAI-ban feljegyzett vonatkozó elbeszélést” (B. SZABÓ – BOLLÓK 2018: 483). BALOGH LÁSZLÓ (2017: 28–29) pedig annak a véleménynek adott kifejezést, amely szerint a bizánciak „a magyarságra azért kezdték el alkalmazni a kortárs közép-ázsiai nomádokra már használt *türk* népvét, mert azt feltételezték, hogy voltaképpen egy népesség két csoportjáról van szó”. Szerinte a Bagdadi Kalifátussal azonosítandó „Perzsia” azon vidéke, ahol a *sabartoi asphaloi* egyik része letelepedett, és a bizánciak ezt tévesen azonosították a Belső-Ázsiából származó törökökkel, akik a Kalifátuson belül éltek és haderejében harcoltak.

- Agafij = Агафий, *О царствованиу Юстиниана*. Перевод, статья и примечания М. В. ЛЕВЧЕНКО. Изд-во Академии наук СССР, Москва, 1953.
- Agathias 1. = *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque*. Rec. RUDOLFUS KEYDELL. Walter de Gruyter, Berlin, 1967.
- Agathias 2. = Agathias, *The histories*. Transl. with an introd. and short explanatory notes by JOSEPH D. FRENO. De Gruyter, Berlin, 1975.
- Agathon = Agathonis diaconi et chartophylaci epilogus. In: *Concilium Universale Constantinopolitanum Tertium. Concilii actiones XII–XVIII. Epistulae, Indices*. Edidit RUDOLF RIEDINGER. Acta conciliorum oecumenicorum. Series secunda 5/2, 2. Walter de Gruyter, Berlin, 1992. 898–901.
- ANGELOV, D. [= АНГЕЛОВ, ДИМИТЪР] 1981. *Образуване на българската народност*. 2. прер. и доп. изд. Изд-во Наука и изкуство, София.
- Ataliates = Miguel Ataliates, *Historia*. Introd., ed., trad. y comentario de INMACULADA PÉREZ MARTÍN. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 2002.
- Attaleiates = Michael Attaleiates, *The history*. Translated by ANTHONY KALDELLIS – DIMITRIS KRALLIS. Dumbarton Oaks medieval library 16. Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 2012.
- BALOGH, LÁSZLÓ 2007–2008. A new source on the Hungarian raids against Byzantium in the middle of the tenth century. *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged* 7–8: 16–25.
- BALOGH LÁSZLÓ 2011. A 10. századi magyar-bizánci kapcsolatok új forrásai. *Acta Historica* (Szeged) 128: 51–67.
- BALOGH LÁSZLÓ 2017. Megjegyzések a magyarokra alkalmazott türk népnév kérdéséhez. *Acta Historica* (Szeged) 139: 15–31.
- BATA, GEORGE L. 1996. The Turks who were called ΣΑΒΑΡΤΟΙ ΑΣΦΑΛΟΙ. *Journal of Turkish Studies* 20: 177–187.
- B. SZABÓ JÁNOS – BOLLÓK ÁDÁM 2018. A „szavart–türk dosszié”. A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében. *Századok* 152: 479–542.
- BENKŐ LORÁND 2009. *A Szovárd-kérdés Fejezetek egy ómagyar nemzetiség történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BERTA, ÁRPÁD 1992. Die chasarische Benennung der Ungarn. In: CHRISTA FRAGNER – KLAUS SCHWARZ Hrsg., *Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik – Turkologie – Diplomantik*. Klaus Schwarz Verlag, Berlin. 7–11.
- BEŠEVILIEV, VESELIN 1970. Deux corrections au «Breviarium» du patriarche Nicéphore. *Revue des études byzantines* 28: 153–159.
- BEŠEVILIEV, VESELIN 1981. *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*. Hakkert, Amsterdam.
- BEŠEVILIEV, V. [= БЕШЕВЛИЕВ, ВЕСЕЛИН] 2008. *Първобългарите – история, бит и култура*. Фондация Българско историческо наследство, Пловдив.
- BLOCKLEY, R. C. 1983. *The fragmentary classicising historians of the later Roman Empire. Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus 2. Text, translation and historiographical notes*. Francis Cairns, Liverpool.
- BOBA, IMRE 1983. The Pannonian Onogurs, Khan Krum and the Formation of the Bulgarian and Hungarian Politics. *Bulgarian Historical Review* 11/1: 73–76.

- BOŽILOV, I. [= БОЖИЛОВ, ИВАН] 2017. *История на средновековна България 1. Варбарска България*. Фондация Българско историческо наследство, Пловдив.
- BUBENOK, O. V. – BUŠAKOV V. A. [= БУБЕНОК, О. В. – БУШАКОВ, В. А.] 2013. Походження малярських етнонімів, топонімів та титулів, згаданих у трактаті Костянтина Багрянородного «De administrando imperio». In: С. Б. СОРОЧАН главный редактор, *‘Ρωμαϊός. Сборник статей к 60-летию проф. С. Б. Сорочана*. На-ртекс. Byzantina Ucrainensis 2. Майдан, Харьков. 59–70.
- ČIČUROV, I. SZ. [= ЧИЧУРОВ, И. С.] 1980. *Византийские исторические сочинения. „Хронография” Феофана, „Бревиарий” Никифора. Тексты, перевод, комментарий*. Древнейшие источники по истории народов СССР. Наука, Москва.
- CZEGLÉDY KÁROLY 1959. A szavárd-kérdés Thury József előtt és után. *Magyar Nyelv* 55: 373–385.
- DAI. 1950. = Bíborbanszületett Konstantin, *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget kiadta és magyarra ford. MORAVCSIK GYULA. Közoktatásügyi Kiadó, Budapest, 1950.
- DAI. 1967. = Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*. Greek text edited by Gy. MORAVCSIK. English translation by R. J. H. JENKINS. New rev. ed. Corpus fontium historiae Byzantinae 1. Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies – Trustees for Harvard University, Wahington.
- DAI. 1991. = Константин Багрянородный, *Об управлении империей*. Текст, перевод, комментарий. Издание второе, исправленное. Под редакцией Г. Г. ЛИТАВИНА – А. П. НОВОСЕЛЬЦЕВА. Наука, Москва.
- DAI. Comm. 1962. = Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* 2. Commentary edited by R. J. H. JENKINS. Athlone Press – University of London, London.
- DARKÓ JENŐ 1910. *A magyarokra vonatkozó népvnevek a bizánci íróknál*. Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből 21/6. MTA, Budapest.
- DIETERICH, KARL 1912. *Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde (5.–15. Jhd.)*. Otto Wigand m. b. H., Leipzig.
- DIMITROV, H. [= ДИМИТРОВ, ХРИСТО] 1998. *Българо-унгарски отношения през Средновековието*. Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, София.
- DIMITROV, H. [= ДИМИТРОВ, ХРИСТО] 2011. *България и номадите до началото на XI век*. Фондация Българско историческо наследство, Пловдив.
- DUJČEV, IVAN 1958. Le problème des slaves dans la région de Thessalonique au Xe siècle. *Byzantinoslavica* 19: 301–304.
- FENÉR GÉZA 1921. *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V–XI. Jahrhunderten*. Kommission der Körösi Csoma-Gesellschaft, Pécs.
- FIÓK KÁROLY 1896. Sabartoiásfaloi. A magyarok régi neve Kónstantinos Porphyrogenetosnál. *Századok* 30: 607–616.
- FIÓK KÁROLY 1897. Megint a »Sabartoiásfaloi« névről. *Századok* 31: 611–617, 699–706.
- FIÓK KÁROLY 1899. Nulla dies sine linea. A Sabartoiásfaloi névről. *Századok* 33: 9–20.
- GIBI. = *Гръцки извори за българската история* 1–6. Отг. редактор чл.-кор. ВЕСЕЛИН БЕШЕВЛИЕВ etc. Изд. на Българската академия на науките, София, 1954–1965.
- GÖCKENJAN, HANSGERD 1973. Forschungsberichte zur Geschichte der Turkvölker im Mittelalter 1. Die Vardarioten. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 21: 423–441.

- GOLDEN, PETER B. 2000. Nomads of the Western Eurassian steppes. Oγurs, Onoγurs and Khazars. In: HANS ROEMER ROEMER ed., *History of the Turkic peoples in the pre-Islamic period*. Philologiae et Historiae Turcicae Fundmenta 1. Klaus Schwarz Verlag, Berlin. 282–302.
- GYOMLAY GYULA 1898. A magyaroknak Constantinus Porphyrogenitus-féle ősi nevéről. *Egyetemi Philológiai Közlöny* 22: 305–324.
- GYÓNI MÁTYÁS 1938. *Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében*. Pázmány Péter Tudományegyetem Görög Filozófiai Intézet, Budapest.
- GYÓNI MÁTYÁS 1943. *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. Pázmány Péter Tudományegyetem Görög Filozófiai Intézet, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1948. *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Néptudományi Intézet, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1959. *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HARMATTA JÁNOS 1997. A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban. In: GYÖRFFY GYÖRGY FŐSZERK., *Honfoglalás és nyelvészet*. A honfoglalásról sok szemmel 3. Balassi Kiadó, Budapest. 119–140.
- JUHÁSZ JENŐ 1941. Eszköz, ezfék, szavarti aszfali. *Magyar Nyelv* 37: 100–105.
- KALDELLIS, ANTHONY 2013. *Ethnography after antiquity. Foreign lands and peoples in Byzantine literature*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- KAPITÁNYFŐ ISTVÁN 1997/2017. *Kapitányfő István válogatott tanulmányai*. Szerk. FARKAS ZOLTÁN – MÉSZÁROS TAMÁS. Philologia Nostra II. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2017. (Szerk.)
- KIRÁLY PÉTER 1977. *A magyarok említése a 811. évi események óbolgári leírásában*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 148. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KOUTAVA-DELIVORIA, B. [= ΚΟΥΤΑΒΑ-ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, ΒΑΡΒΑΡΑ] 1993. *Ο Γεωγραφικός Κόσμος Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου Α' Τα «Γεωγραφικά». Γενικά στοιχεία φυσικής γεωγραφίας, βιογεωγραφίας και ανθρωπογεωγραφίας*. Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαρίπολου 83. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- KRISTÓ, GYULA 1996. *Hungarian history in the ninth century*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged.
- LAUTERBACH, HARTMUT 1967. Untersuchungen zur Vorgeschichte der Protobulgaren, nach einem Bericht bei Theophanes. In: FRANZ ALTHEIM – RUTH STIEHL, *Die Araber in der alten Welt 4. Neue Funde*. Walter de Gruyter, Berlin, 539–619.
- LEWICKI, TADEUSZ 1978. Les noms des Hongrois et de la Hongrie chez les médiévaux géographes arabes et persans. *Folia Orientalia* 19: 35–55.
- LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MACARTNEY, CARLILE AYLMEYER 1930. *The Magyars in the ninth century*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MARQUART, JOSEPH 1903. *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840–940)*. Dieterich'sche Verlagsbuchh., Leipzig.
- MÉSZÁROS TAMÁS 2016. Laonikos a magyar nép nevéről. *Magyar Nyelv* 112: 284–294.

- MOÓR ELEMÉR 1943. *A magyar őstörténet főproblémái*. Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum, Szeged.
- MORAVCSIK GYULA 1930. *Az onogurok történetéhez*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 27. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- MORAVCSIK GYULA 1934. *A magyar történet bizánci forrásai*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- MORAVCSIK, GYULA 1958. *Byzantinoturcica 1. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker; 2. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*. 2., durchgearbeitete Aufl. Akademie-Verlag, Berlin.
- MORAVCSIK GYULA 1984. *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Moravcsik Gyula hagyatékából sajtó alá rend. RITÓÓK ZSIGMOND – KAPITÁNYFfy ISTVÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NAGY, KORNÉL 2005. The Seawordik' in Armenia. An attempt to identify an Armeno-Greek ethnonym. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58: 233–242.
- NÉMETH DÁNIEL 2018. Adalékok a *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* szintagma kutatástörténetéhez. *Magyar Nyelv* 114: 87–97.
- NÉMETH GYULA 1930. *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Nikephoros = Nikephoros, Patriarch of Constantinople, *Short history*. Text, translation, and commentary by CYRIL MANGO. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington (D. C.), 1990.
- Notitiae = *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*. Texte critique, introduction et notes par JEAN DARROUZÈS. La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin 1. Institut français d'études byzantines, Paris, 1981.
- OIKONOMIDÈS, NICOLAS 1972. *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles. Introduction, texte, traduction et commentaire*. Editions du Centre National de la Recherche Scientifiques, Paris.
- OLAJOS TERÉZIA 2014. *Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez. Kiegészítés Moravcsik Gyula „Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai” című forrásgyűjteményéhez*. Lectum, Szeged.
- PAROŃ, ALEKSANDER 2015. *Pieczyngowie. Koczownicy w krajobrazie politycznym i kulturowym średniowiecznej Europy*. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław.
- PECZ VILMOS 1896a. A magyarok ősi neve Konstantinos Porphyrogenetosnál. *Egyetemi Philológiai Közlöny* 20: 385–389.
- PECZ VILMOS 1896b. Még egyszer a magyarok ősi nevééről. *Egyetemi Philológiai Közlöny* 20: 800–806.
- PECZ VILMOS 1898. A magyarok ősi nevééről Konstantinos Porphyrogenetosnál. *Egyetemi Philológiai Közlöny* 22: 209–221.
- PEKKANEN, TUOMO 1973. On the Oldest Relationship between Hungarians and Sarmatians. From Spali to Asphali. *Ural-Altäische Jahrbücher* 45: 1–64.
- Priskos = *Hunok és rómaiak. Priskos rhétor összes töredéke*. Ford. KATÓ PÉTER – LINDNER GYULA – SZILÁGYI SÁNDOR. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2017.
- PRITSAK, OMELJAN 1976. From the Säbirs to the Hungarians. In: G. KÁLDY-NAGY ed., *Hungaro-Turcica. Studies in honour of Julius Németh*. Loránd Eötvös University, Budapest. 17–30.

- Procopius = Procopius Caesariensis, *History of the wars*. English translation by H. B. DEWING. Harvard University Press – Heinemann, Cambridge (Mass.) – London, 1953–1954.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névvarchívum kiadványai, 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SEMĚNOV, I. G. [= СЕМЕНОВ, И. Г.] 2013. К истории Уннугундурского государства. *Византийский Временник* 72: 45–67.
- SHUKUROV, RUSTAM 2016. *The Byzantine Turks, 1204–1461*. The medieval Mediterranean. Peoples, economies and cultures (400–1453) 105. Brill, Leiden.
- SIMEONOV, B. [= СИМЕОНОВ, БОРИС] 2008. *Прабългарска ономастика*. Фондация Българско историческо наследство, Пловдив.
- ŠUŠARIN, B. P. [= ШУШАРИН, В. П.] 1997. *Ранний этап этнической истории венгров. Проблемы этнического самосознания*. РОССПЭН, Москва.
- SZABÓ KÁROLY 1860. Bíborban született Konstantín császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve. *Magyar Akadémiai Értesítő* 1: 61–167.
- SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU 1977. Adalék a szavárd magyarság problematikájához. In: BARTHA ANTAL – CZEGLÉDY KÁROLY – RÓNA-TAS ANDRÁS szerk., *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 277–282
- Theophanes = *The chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern history, AD 284–813*. Translated with introduction and commentary by CYRIL MANGO and ROGER SCOTT, with the assistance of GEOFFREY GREATREX. Clarendon Press, Oxford, 1997.
- THURY JÓZSEF 1897. A magyaroknak »Szavarti-aszfali« neve. *Századok* 31: 317–327, 391–403.
- ТОЧТАС'ЈЕВ, СЗ. R. [= ТОХТАСЬЕВ, СЕРГЕЙ РЕМИРОВИЧ] 2018. *Язык трактата Константина Багрянородного De administrando imperio и его иноязычная лексика*. Наука, Санкт-Петербург.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ 2015. *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9–10. században*. Belvedere Meridionale, Szeged.
- TOYNBEE, ARNOLD JOSEPH 1973. *Constantine Porphyrogenitus and his world*. Oxford University Press, London.
- UHRMAN IVÁN 2010. Szavirok, szavártok, magyarok I. In: DOBROVITS MIHÁLY szerk., *A Kelet ritka nyugalma. A VII. Nemzetközi Vámbéry konferencia*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely. 52–75.
- UNGVÁRY JENŐ 1999. Rendíthetetlen szavárdok? *Aetas* 14/3: 5–11.
- VÉKONY GÁBOR 1981. Az onogurok és onogundurok a Kárpát-medencében. In: Selmeczi László szerk., *Szolnok megyei múzeumi évkönyv*. Damjanich János Múzeum, Szolnok. 71–82.
- VÉKONY GÁBOR 2002. *Magyar őstörténet – magyar honfoglalás*. Nap Kiadó, Budapest.
- ŽEKOV, Ž. [= ЖЕКОВ, ЖИВКО] 2007. *България и Византия VII–IX в.* Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, София.
- ZIMONYI ISTVÁN 2014. *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*. Balassi Kiadó, Budapest.

Remarks on the issue of *Sabartoi asphaloi*

Part 1. Sabarts and Asphals

The expression *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* occurs twice in Constantine Porphyrogenitus' *De administrando imperio*. As for its posterior constituent, the claim that the Emperor of Byzantium would use the plural of *ἀσφαλής* in the form *ἄσφαλοι* rather than the grammatically correct *ἀσφαλεῖς* is far from being probable. I submit that the expression is a double denomination like *Κουτρίγουροι Οὔννοι* or *Οὔννοι Σάβειροι*. In the view of Byzantine scripturists, it consists of two ethnonyms, *sabartoi* and *asphaloi*. These two peoples must have been related to each other by some ethnic, political, or other links, and Byzantine scribes coupled the two names on that basis, subsequently making it refer to a single group of people, the Hungarians. This interpretation of the mysterious expression may be the first step towards clarifying what ethnic groups might have been hidden behind the two names represented in the Greek alphabet.

Keywords: *Sabartoi asphaloi*, *De administrando imperio*, ethnonyms.

SENGA TORU